

Honti Gézáné

Életrajz

Dr. Honti Gézáné Kecskeméten él, egy városban fiával és annak családjával (menyével, unokájával). 2006 márciusa – férje halála óta – viszonylag sok időt tölt lánya családja körében, Budapesten. Egészségi állapota indokolja, hogy különböző budapesti gyógykezelések javítsák fizikai erőnlétét; lánya, veje és a pesti unokák gondoskodó szeretete lelkiállapotán javít.

A kecskeméti otthon sokáig alkalmas volt arra, hogy a belgyógyász férj otthon magánpraxist folytasson, most azonban a kétszintes épület alig-alig alkalmas arra, hogy az özvegy a mindennapi teendőkkel egyedül megbirkózzék. Az emeleti hálószobát még csak ki lehet kerülni: a valahai rendelőben lehet aludni, pihenni. A fürdőszobába mindenképpen lépcsőzni kell, föl és le. Ez bizony – annak, aki egyedül lakik – fokozottan veszélyes.

Napi-, heti és orvosi szaklapokat ma is szívesen olvas. Mind máig érdekli az irodalom, főként a 19. századi, a történelem (az ókori és a 20. századi) és a napi politika. Nagyon szeret beszélgetni, mesélni.

Úgy érzem, hogy a miénk egy tipikus magyar zsidó család története. Az apám dokumentumai bizonyították, hogy felmenői között nem volt zsidó származású, anyám még az én születésem előtt áttért, egyik nagynéném a házassága előtt tért át, így a háború idején mi megmenekültünk, de még így is csak nagyon nagy segítséggel. Az áttérések is, az esetleges névmagyarosítások is érzékeltették azt a törekvést, hogy egyre közelebb és közelebb kerüljön a család ahhoz a Magyarországhoz, amelyik egy időre megmentette.

Anyámtól tudom, hogy a mi családjunk egy közép-európai, művelt askenázi zsidó család. Nagyapám: Fischer Ármin, német születési bizonyítványában – amit én még láttam – Hermann Fischerként van bejegyezve, 1836-ban született a Felvidéken, Ógyallán. (Ahol Konkoly-Thege Miklós az első csillagvizsgálót építtette.)

Nagyapám testvére: Fischer Lujza Németországban operaénekes volt. Édesanyám az ő nevét örökölte.

Volt nagyapámnak egy unokahuga is, akit Fischer Margitnak hívtak. Hogy a férje ki volt, nem tudom. De azt igen, hogy volt két lánya. Az egyikük dr. Török Lajosné. A férje, dr. Török Lajos zsidó léte Magyarországon legfiatalabb táblabírája, ez abban az időben óriási nagy szó volt. A másik lány (talán Ilona) a Hatvany család egyik tagjához ment feleségül, a cukorgyárosokhoz, báró Hatvany Lajoshoz, a magyar kultúra nagy mecénásához. Egy lányuk született. A férje (talán Kiss András)

Kittenberger Kálmán segítőtársa volt, maga is nagy vadász, éltek is Afrikában sokáig. Fischer Margitnak mindkét lánya viszonylag korán meghalt. Hatvany báró első felesége halála után hamarosan újránősült.

Szegeden élt még egy rokonunk, Schwarz Teréz.

Nagyapám a szüleit még a szabadságharc idején vesztette el, nem tudom, milyen körülmények között. Miután magára maradt, autodidakta módon művelődött. Az írása tökéletes volt, úgynevezett szépírás, de nemcsak szép volt, hanem – mivel különös gondot fordított a magyar helyesírása tökéletesítésére – hibátlan is.

Nagyon érdekes volt látnom nagypapa 1868-ból származó obsitos levelét, amelyben az állt, hogy Bosznia okkupációjában zászlóvivő őrmester volt. Leszerelése után gazdatiszt lett Csókán, a később Horthyt támogató zsidó Léderer báró uradalmában. Lédereréknek Pusztatenyőn is volt birtokuk. Tudomásom szerint mintegy 3000 holdjuk volt a Délvidéken. Anyám mesélte, hogy nagyapám főként a lisztmagtárat kezelte.

A csókai intéző (az intéző a gazdatiszt fölöttese) a zsidó Tábori úr volt, a Tábori család legidősebb férfi tagja, akinek a gyermekei írók voltak. Tábori Piroska például az *Új Idők*be vagy a *Magyar Lányok* szerkesztője volt (A család tanácsadóját szerkesztette. – a szerk. megjegyzése). A ma Amerikában élő György (George Tabor) is ennek a családnak a tagja. A nagypapa és az intéző meg a két család jó barátságban voltak.

Nagyanyám Schwarz Katalin. Egyetlen élő testvére, Schwarz Henrik kivándorolt Amerikába, és New Orleansben élt. Fuvarvállalata lett, több teherautóval. Megnősült. Meggazdagodtak, és két gyermekük született, Lilien és Róbert.

Nem tudom, melyik nagyszülőnek volt egy lánytestvére, aki egy Schweizer Imre nevű férfihoz ment feleségül. Schweizer Imre Erdélyből származott, Szegeden élt. Sógora Dénes Leó volt, a kommunista párt egyik prominens tagja. Egy pici bankjuk volt, a neve: Unio. Úgy gondolom, hogy az illegális párt pénzügyeit fedezték vele.

Akkoriban még térzenét adtak a katonazenekarok. Gyakran mentünk el apámmal a szegedi korszóra, hallgattuk a térzenét: Fricsay dirigált, Schweizer Imre volt a koncertmester. Ő mindig távol tartotta magát a politikától, kiváltképpen a kommunista párttól. '44-ben elvitték munkaszolgálatra valahova, az oroszok onnan felszabadították, bedobták egy vagonba és vitték kifelé. A vonatból sikerült kidobnia egy levelet Szegednél. Ez valahogy eljutott hozzánk, mi tartottuk a kapcsolatot Dénes Leóval, aki próbált utánanyúlni, de Imre akkorra már meghalt.

Nagyapám és nagyanyám valahol Pesten vagy környékén találkozhattak. Csodaszép fiatal nő volt ekkortájt Schwarz Katalin, valamivel fiatalabb nagyapámnál. Valószínűleg egy értelmiségi zsidó család tagja lehetett, mert természetes volt, hogy nagyszüleim már az 1800-as évek végén, az 1900-as évek elején operába jártak. Nagyanyám kedvenc operája a Salome volt, nagyapámé a Márta. A nagypapámnak szép hangja volt, és nagyon szeretett énekelni. Rádió abban az időben nem lévén maga köré gyűjtötte a hat gyereket, és velük együtt énekelte a Márta áriáit. Én mind a mai napig anyámtól tudok rengeteg operarészletet.

Már a nagyszüleim asszimilált magyar zsidóknak vallották magukat: nem tartották a zsidó hagyományokat, sem semmiféle zsidó szokást. Nem beszéltek sem héberül, sem jiddisül. Nem véletlen, hogy az anyám sem tudott, nem is tanították, vagy taníttatták a gyerekeket héberül. (Amit én jiddisül tudok, azt apámtól tanultam, aki viszont maga ugyan nem volt zsidó, de zsidó kereskedők között forgott, ő ott tanult meg bizonyos kifejezéseket.) A nagyszülők, ha nem akarták, hogy megértsék őket, a gyerekek, később az unokák előtt is, de egymás között is németül beszéltek. Számolni a nagymama haláláig csak németül tudott. Viszont erkölcsükben, felfogásukban magyar érzelmű zsidók voltak.

Miután összeházasodtak, a zsidó erkölcsi értékrendnek megfelelően sok gyermekük született, az első hét tébécében meghalt, a következő hat gyerek viszont megmaradt.

Az utóbbi hat gyerek közül a legidősebb Tivadar volt – Dodi. Nehezen kezelhető kisgyerek volt, mindig ellenkezett. Nem tudták, mit csináljanak vele. Egyszer aztán valaki azt tanácsolta a nagypapának, hogy vegyen a kezébe egy ostort, és verje meg. Nem tudom, mit érzett nagypapa, aki végtelenül szelíd lelkű ember volt, amikor hallgatott a tanácsra, és valóban – noha gyógyító szándékából – megverte a fiát. Mesélték, hogy Dodi ekkor teljesen tönkrement. Egyébként belőle is gazdatiszt lett a Wodianer-birtokon. Ez az uradalom Horthy Miklósné nagyapjáé volt, így érthető, hogy Wodianer Horthy legfőbb támogatója volt a zsidó nagybirtokosok között; és emlékszem, ő mondta azt a szegedi zsidó templom udvarán, hogy ne féljete, nem lesz semmi bajunk, hát a Horthyné is zsidó származású.

Fischer Tivadar csak nagyon rövid ideig lehetett gazdatiszt, mert igen fiatalon pszichiátriai kezelésre szorult. Dühkitöréseit Zomborban gyógykezelték. Ott élt egészen 1944-ig. Annyira jó állapotba került, hogy az elmegyógyintézet kertészetében dolgozott is, sőt meg is nősült. Az ő felesége volt Janka néni. Gyerekük nem volt.

Én egyszer találkoztam velük: '44-ben, amikor hozták őket lentről. Éjszaka hozták, és a szegedi zsidó iskola udvarán padokra helyezték el őket. Csak egy nadrágot kért, mert hát hogy néz ki ő így, pantalló nélkül, egy hosszú alsónadrágban. Vittünk Dodinak egy pantallót.

Tivadart Gizella (nagynénim) követte a gyerekek között. Egy kedves, bájos, erősen piknikus, icike-picike, széle-hossza egy, mindig mosolygó „anyuka” volt, a család összetartója, az én drága unokanővéremnek az édesanyja. Zentára ment férjhez Kovács Jánoshoz (azelőtt Kohn Jakab), aki viszont nagyon korán meghalt – a „spanyol” vitte el 1918-ban. Hároméves kislányuk (az unokanővérem, Francika) viszont kilábolt ebből az influenzaszerű betegségből. Giza 59 éves korában egy epeműtét következtében halt meg 1934-ben.

Utána jött Irén, aki egy ideig Pusztatenyőn dolgozott a nagybirtok irodájában.

1891-ben született édesanyám, Lujza. Gyermekként a háztartásban is segített: például a cipőket naponta neki kellett kitisztítania. Amikor eljött az ideje, a nagymamám Pestre küldte tanulni egy leányiskolába. Nagyon jól tanult, csak a torna ment nehezen, noha ügyesen mozgott, de a szakszókincset nem ismerte. Ha például azt mondták, hogy „igazodás balra”, nem tudta, mit kell tennie, mert nem értette. A polgárit tehát ott járta ki, olyan iskolában, ahol nagynevű zsidó tanárai, tanárnői voltak (többek között, ha jól emlékszem tanította őt Fischer Augusztá is); szinte valamennyi tanára szociáldemokrata nézeteket vallott. Erről beszéltek az iskolában is, és az anyám

fogékony volt az ilyesmire, szociális érzékenysége feltehetően innen adódott. Miután elvégezte a polgárit, megtanulta a gyors- és gépírást, a magyar-német levelezést.

Anyámat Ilona (Illus) követte. Egyszer kapott egy hangversenyzongorát, később feljárt Pestre, hogy operaénekesnő legyen. Az Akadémián zongorázni és énekelni tanult. Nagyon szép, lágy alt hangja volt. Ezt a tanulást olyanszerűen kell elképzelni, mint ma a levelező tagozatot. Bizonyos időközönként – talán havonta – Pesten volt, aztán hazavonatozott, Csókára, és otthon naponta sokat gyakorolt. Zongoratanári képesítést szerzett. És noha gyönyörűen énekelt, színpadon sosem szerepelt, olyan lámpalázás volt. Csak templomokban énekelt, a szegedi zsinagógában is, a katolikus templomban, a híres szegedi Dómban, de mindig elbújva az orgona mögött. Csak őt ne lássák, és ő se lásson senkit. Ő az a nagynéném, aki, mielőtt férjhez ment volna, katolizált. Nem a maga jószántából, a Rádai család akarata szerint. Persze így is ő volt abban a családban a *kócos zsidó lány*. (Ezen az sem változtatott, hogyha a fodrász minden hajaszálát külön-külön igazította is be.) A férje dr. Rádai László, törvényszéki bíró, az ő egyik rokona volt a főispán, és azt mondta neki, *légy szíves segíts, hát Ilucit is elvinnék*. Ez a főispán segített Illusnak is, anyámnak is. Nekik végül nem sárga, hanem fehér csillagot kellett hordaniuk.

A legfiatalabb volt Anna – Ancsika. Ő postai tisztviselő volt. Mivel titkos telefonokat is kellett továbbítania, kötelezték rá, hogy az eredeti Fischer nevet magyarra cserélje. Így lett ő Ágoston Anna.

A nagymamát és a nagypapát nagyon izgatta a politika. Soha nem veszekedtek, de a magyar politikán mindig vitatkoztak – nagymama ugyanis Kossuth-párti, a nagypapa pedig Deák-, illetve Habsburg-párti volt. Azt vallotta, hogy csak akkor volt Magyarországon jólét, amikor az a Habsburg Birodalom tagja volt.

Nagyapám asztmás volt. Betegsége kialakulása éppen a liszt következménye volt. Asztmatikus roham vitte el, az 1900-as évek elején, vagyis nagyapám hetvenes éveinek az elején. Csókán halt meg, és mivel ott nem volt zsidó közösség, sem zsidó templom, sem zsidó temető, a csókai katolikus temetőben van a sírja – egészen hátul.

A nagymamám Szegeden halt meg, 1925-ben. Ekkor már az egész család ott lakott, a Püspök utcában. A nagymamát a Püspök utcai lakásban ravatalozták fel, a korabeli szokások szerint. Otthonról vitték ki a szegedi zsidó temetőbe, a sírja, sírköve mind a mai napig megvan a folyondárok és vadrózsák alatt. Döbbenetes volt, amikor a férjemmel kutakodva rátaláltunk a sírra.

A püspök utcai lakás egyik frontja a Mikszáth Kálmán utcára nézett, péntekenként a Bokor pékhez vitték a sóletet, hogy kemencében süljön finomra. A Mikszáth Kálmán utcában laktak a Tánzer lányok, akiknek az öccse a háború után az unokahúgát vette feleségül, Lisl Goldarbeitert, akit 1929-ben Galwestonban Miss Universe-sé választottak, ő volt tehát az első európai világszépe. Liszt egyszer láttam, amikor a háború után szembe jött velem Szegeden. Még akkor is – közel a negyvenhez – lélegzetelállítóan gyönyörű volt.

A Püspök utcai lakásból Újszegedre, a Tárogató utcába egy önálló kis kertes házba költözött a nagycsalád. Az utcát ma is így nevezik.

Nagyapám halála után – a korabeli szokás szerint – nagymamám az uradalomtól egy nagyobb végkielégítést kapott, és az egész család ekkor költözött Szegedre. Minden lány kapott valamit a

végkielégítésből: Irén is eljött Pusztatenyőről, és most megnyitott egy kalapüzletet, amihez abszolút nem értett. A kalap abban az időben fontos kellék volt. Ő csak kínálta meg próbálta a kalapokat, de a boltban volt egy üzletvezetőnője, tehát – mivel a kalapok is pénzbe kerültek, a boltvezetőnek is fizetést kellett adni – a bevétel kicsi volt.

Ancsika Szegeden lett telefonos kisasszony. Egy viharban, amikor villámcsapás érte a vezetéket, fél fülére megsiketült.

Gizella 1918-ban megözvegyült, a hároméves lányával Zentáról a családhoz költözött, és Szegeden ő vezette a háztartást, főzött az egész családra.

Anyámnak (Lujzának) ekkor már megvolt a trafikja, a végkielégítés ráeső részét abba tette.

Mindezek előtt elvégeztette Ancsikával a négy polgárit. Anyám tanította, készítette fel őt a vizsgákra, és amikor levizsgázott, anyám akkor jött el Csókáról. Szegeden egy bankban dolgozott, majd egy bornagykereskedőnél, akit Schor Ottónak hívtak. Ő is Horthy Miklós támogatója volt. Szegeden a Kossuth Lajos sugárút elején, ahol később egy temetkezési vállalat volt, ott volt a bornagykereskedő irodája. Ebben az időben anyám az unokatestvérénél, a már említett Schwarz Terézéknél lakott. Az ő férje volt Makó Lajos, a szegedi színház megalapítója és első igazgatója. A színház előcsarnokában ma is látható a bronz mellszobra. Bár 1944-ben egy időre el kellett, hogy tűnjön el onnan. Amikor ugyanis egy alkalommal Kiss Ferenc (a kor tehetséges színésze és a színészkamara akkori elnöke) ott járt, lelökte a talapzatáról a zsidó szobrát, de a színházi munkások fölemelték, betették a raktárba. A szobor ott várta ki a háború végét. '45-ben aztán visszakerült a helyére, mind a mai napig ott van: a Szegedi Nemzeti Színház előcsarnokában. Makó Lajos síremléke a szegedi református temetőben van, hátul, vaskerítéssel körbezárva. A Makó-Fischer házaspárnak volt egy lánya, aki fiatalon tüdővészben halt meg. Az ő férje volt Almási Endre, a szegedi színház jeles karmestere.

Anyám, ha már egyszer Makóéknál lakott, állandóan a színházban volt. Minden operettet ismert, és minden operettet fejből tudott, mert nagyon szerette a színházat. Sokat mesélt nekem Jászai Mariról meg Écsy Emíliáról, a szegedi színház nagy tragikáiról.

Tehát anyám a végkielégítés ráeső részéből csinált egy jól menő trafikot, a Kossuth Lajos sugárút legelején, a Schor Ottó bornagykereskedő irodájával éppen átellenben. Valószínűleg az irodából nézte ki magának az üzlethelyiséget, és onnan intézte a megvételét is. És nem ment feleségül Tábori Gyulához, a csókai intéző fiához, aki ügyvéd volt Zentán, aki egy fénykép tanúsága szerint fess fiatalember volt, és aki kitartóan udvarolt Zentáról Szegedre Fischer Lujzának. És akit – amikor annak eljött az ideje – elvittek, és füstté vált. A fényképet 1921 karácsonyán adta anyámnak: *Drága vén Alojzjáknak.*

A trafikot anyám ügyesen vezette. Adacalè szigetéről szerezte be a török dohányt. Ahogy a Duna a tengerbe ömlik, három ága van, az egyik ágában volt ez a sziget, a Vaskapunál, amit Ceaușescuék szigetetül felrobbantottak. Mára semmi sem maradt belőle, csak egy tábla jelzi.

Akkoriban a trafikban általában török dohányval kereskedett anyuka, azt keresték és purzicsánt, az egy szivar volt. Árult cigarettát is, szivart is, és a legkülönfélébb dohányt – pipába valót is, cigarettának valót is, cigarettapapírt, amit kézzel töltöttek meg, aztán sodorták belőle a szívni valót, előre sodort cigarettahüvelyt is lehetett kapni, aminek szópókája is volt. Inkább maguk

töltötték a cigarettát a dohányosok, illetve anyám töltötte apámnak, Ilus néném is a férjének, ebbe Francika is segített. Volt egy nyeles szerkezet, amivel vékony cigarettapapírba töltötték a dohányt. Nem tudom, hova lett a nagyapám ezüst dohánytartó szelencéje, amit később apám is használt.

Hogy a trafikot hogyan kell elképzelni, arról fogalmam sincsen. De azt tudom, hogy az utcára nézett, és az egész világ odajárt. 19-ben jöttek be a románok, és még a 20-as években is jártak oda román katonatisztek meg arabok is a francia hadseregből. Azután jártak persze franciák is. Beszélgetni. Zágon István (Tiszaszöllős, 1893. okt. 30. – Bp., 1975. jan. 10.): színműíró, humorista) is megfordult ott, és Magyar László is.

Szóval vásárlás közben nagy társadalmi életet éltek a trafikban.

Az apám is bejárt a trafikba cigarettáért, és nyilván ott kezdődött az ő románcuk. És ez örök bánata volt a családnak, mert kapcsolatukat mésalliance-nak tekintették. Nem felelt meg nekik Hertelendy György. És nem azért, mert nem volt zsidó, hanem mert nem tartották okosnak. Iskolázott valóban nem volt. Pedig értelmes volt, csak éppen a kereskedelemhez értett, amihez viszont a mi családukban – anyámon kívül – senki. Nagyon értette a mesterségét, egész életében kereskedő volt, ügynök. Irén mindig úgy mondta, nagyon gúnyosan: *Ja, a Gyurka, az a vigéc*. Apám családja nem irodalmi németet beszélt, ők azt mondták: *Wie geht es?* (Ebből a kifejezésből lett a vigéc szavunk.) Irén véleménye meghatározó volt, mert ő volt a „családfő”, ő viselte a nadrágot-kalapot. Ilus korábban ment férjhez, mint anyám, és úgy tartották, hogy ha Ilus értelmiségihez ment hozzá, az ő férjének jogi doktorátusa volt, alább nem lehet adni:

– *Miért nem mentél a Tábori Gyuszihoz?* – kérdezték gyakran anyámtól.

Az apám anyja Schaller Róza. A sváb Schallerek közül többen már a 19. század utolsó évtizedében szocialista nézeteket vallottak, különböző sztrájkokban vettek részt, aztán az 1900-as évek elején megelégtelve a lovas rendőrök kardlapozását, kivándoroltak Amerikába. Schaller Róza nagyon fiatalon, 24 évesen tüdővészben halt meg, apámmal együtt négy gyereket hagyott hátra. A gyerekeket Hertelendy nagyapám testvére, Katica néni istápolta. Ő később férjhez ment, és férjével, Lauerral együtt ő is Amerikába ment. A gyerekek a továbbiakban maguk intézték a maguk dolgait.

Apám családjának apai ága Nagybecskerekéről származott, ez a település Temesvárhoz van közel. A család nemességét még a 17. században kapta, viszont a 19. század második felére már elszegényedtek, így lettek a hertelendi és vindornyalaki Hertelendyek dzsentrik. Hertelend is, Vindornyalak is nemesei birtok volt. A családi címer a Mátyás templomban van. Én még közelről soha nem láttam, csak fényképről. A nemesi származásról sokáig nem esett szó a Fischer családban. Hertelendy György családjáról ez különben is csak jóval később derült ki, nekem is csak akkor lett nyilvánvaló.

Apám tehát nem végzett többet négy polgárinál, nem futotta többre a Hertelendy családnak. A polgári befejeztével, az 1. világháború idején, mivel a katonaságból kiszuperálták, apám azonnal a kereskedelmi pályára ment, az Első Mechanikai Hálógyár utazó ügynöke lett. (Ez a cég halászhálókat gyártott.) Beutazta Szerbiát – szerbül még szülővárosában, Nagybecskereken tanult meg. Aztán Szegeden zsidó nagykereskedőknél volt úgynevezett kereskedősegéd. Rövidáruval kereskedtek a „fehér cégtáblás” Borosnál, a Széchenyi téren. Erre az időre esett, hogy anyámmal

megismerkedtek.

Az édesapám és édesanyám 1926-ban házasodott össze Szegeden, akkor, amikor egy nagyszerűnek ígérkező állást kapott. Mivel apám – noha sváb dialektusban, de – anyanyelvi szinten beszélt németül, a cég közép-európai vezetője pedig Bécsben élt, ezért is választották ki őt a jelentkezők közül arra, hogy az amerikai Singer varrógép részvénytársaság vezetője legyen. Viszont a cég magyarországi központja nem Szegeden, hanem Szentesen volt, így édesapámat arra kötelezték, hogy költözzön oda.

1927-ben így költöztek a szüleim Szentesre, ahol apámnak nagyobb volt a cégvezetői fizetése, amit a Singertől kapott, mint a polgármesternek. Én Szentesen születtem 1928-ban.

Anyám New Orleans-i unokatestvére két gyermekével ellátogatott Magyarországra és meglátogatta az itt élő rokonokat, anyámékhoz is eljutottak, Szentesre. (Néhány évvel később a fiút, mint a Lindberg-bébit, elrabolták, hosszú ideig zsarolták a szülőket, ugyanúgy, mint Lindbergéket, és mint az övék, Schwarz Henrik Róbert fia sem került elő, soha többé.) Egyetlen levelet őriztünk sokáig, amit Lilien apámnak és nekem írt.

Anyámék két évig gyerek nélkül éltek, és mielőtt én megszülettem volna, anyám akkor tért át. Valószínűleg biztonságosabbnak látta a jövőt születendő gyermeke szempontjából, és maga amúgy sem tartotta a vallást, nem is volt hívő ember, hát nem okozott ez benne zavart.

1929-ben kitört a nagy gazdasági válság. A Singer cégbeli állás megszűnt, mert a cég beszüntette az európai vállalkozásait. Apám kapott egy nagyobb összeget végkielégítésül, de más munkája nem lett, elhelyezkedni sehol sem tudott. A végkielégítést pedig beleölte az álmaiba: fölvásárolt egy csomó disznót, fajlibát, -csirkét, -galambot, mindazt, ami egy középméretű gazdasághoz szerintem kellett. A legfőbb baj az volt, hogy hiába voltak elképzelései a gazdálkodásról, abszolút nem értett hozzá. 1931-ben minden összeomlott, mert a disznót nem lehetett eladni, nem volt kinek, a válságban nem volt ára, piaca. Tehát az egész gazdaságot föl kellett számolniuk. A vagyon nagyon szerény maradékával Kunszentmártonba költöztünk, apám ott próbált új egzisztenciát teremteni. De újra tyúkokba, disznókba, galambokba fektette a pénzt, így aztán nagyon gyorsan teljesen tönkrementünk.

Pénz nélkül, minden nélkül, velem, a hároméves gyerekekkel kényszerültek vissza a szüleim Szegedre, pontosabban a nagynéném az újszegedi Tárogató utcába fogadtak be minket anyámmal egy időre. Irén néni nagyon haragudott anyámra, nem tudta megbocsátani neki Hertelendy Gyurkát Tábori Gyula helyett.

Apám tehát nem maradhatott velünk. Ő az édesapjánál lakott, amíg rá nem lelnek a megfelelő kis lakásra. A Hertelendy nagypapa egyébként újra megnősült. Az új feleség az anyám szerint végképp nem volt szellemi partner.

Ez a szétszakított élet persze sem anyámnak, sem apámnak nem volt jó, rólam nem is szólva. A szüleim állandóan lakást kerestek. Az első a Somogyitelepen volt. (Most Petőfitelepnek hívják.) Ez a bérlakás egy kertes ház volt, ige-igen messze az újszegedi Tárogató utcától, Szeged túlsó felében. Apám még mindig állás nélkül volt, mindent elvállalt, amivel pénzt tudott keresni, hiszen a munkanélküli segélyből megélni nem lehetett. Olykor az Unio Bank is segített azzal, hogy munkát adott, néha a banknak ügynökölt. Télen havat lapátolt, délben csajkából kapott egy kis meleg

levest, a többi állástalannal együtt.

Anyukám ez alatt az idő alatt varrogatott. Ilus néném segítette annyiban, hogy kuncsaftokat szerzett neki, és másképp is támogatta anyámékat: minden hónapban kaptunk tőle lisztet, kakaóport, amire nekem szükségem volt. Francika (Giza néném lánya) ekkor főiskolás volt, az anyukája már meghalt. Epeköve volt, megműtötték, a műtét sikerült, már úgy volt, hogy másnap hazamehet, és mikor reggel Francika megjelent a kórterem ajtajában, üres volt az ágy. Akkor költöztek át Újszegedről a Boldogasszony sugárútra lakni Irén, Ancsi meg Franci.

Azért volt kénytelen Franci a főiskola mellett dolgozni, és közben igen jól tanulni, hogy tandíjmentes lehessen, és meg is élhessen, sőt engem is segíthessen. Rengeteget dolgozott, tanítványokhoz rohangászott, a főiskola könyvtárában is segített, így tehát ő is tudott minket segíteni, meg Ancsika is. Sokszor voltam náluk, minden szombaton. Ők vittek sétálni, velük mentem színházba, Francikával játszottunk, ettem náluk finomakat – krumplisztésztát először ott ettem. Anyám sem, nagyanym sem volt nagy főző zseni. Pénzünk sem volt, úgyhogy ha egy tál ételünk volt, akkor az egy főzelék volt. A Somogyitelep és a Boldogasszony sugárút között a hosszú utat gyalog tettük meg, vagy anyukámmal, vagy Ancsika meg Francika jött értem.

Ilusnak szalonvarrónője volt, ő ruházott bennünket. Ő választotta ki az anyagot, a fazont, és előfordult, hogy Francikának meg nekem ugyanabból az anyagból ugyanolyan fazonú ruhát varratott. Például akkor igen divatos volt az osztrák dirndli; mindketten azt kaptunk, fekete alapon kis piros, eprek voltak az anyagon. Nekem piros szandált is vett hozzá Ilus.

Amikor hatéves lettem, Francika kitalálta, hogy *a Katinak olyan jó a mozgása, olyan csinos kisgyerek, hogy el kell vinni Frankl Lilihez, balettot tanulni*. A válogatáson Frankl Lili elvállalt, így kezdtem én balettozni, meg mozgásművészetet és szteppet tanulni a Deák Ferenc utca 23-ban. Francika nemcsak az én taníttatásomat fizette, hanem anyámat is elvitte, akinek Frankl Lili kézimunkát adott, amit aranyszállal kellett kivarni, és ezt igen jól megfizették. Ehhez az én anyukám nagyon értett.

Közben Irén, miután a kalapos üzlet tönkrement, bérbe vett egy trafikot. Ez egy Horthy-féle hitbizományos feleségé volt, tőle bérelte Irén. (A hitbizomány azt jelentette, hogy ha valaki Horthyhoz hű volt, ennek fejében vitézi címet kapott, és valamilyen üzletet, aminek a jövedelméből meg lehetett élni)

Ancsika ekkor dolgozott telefonos kisasszonyként a postán. A 30-as években járunk, így telt az idő a 30-as évek végéig.

Közben nemcsak, nemcsak Francikával játszottunk képzeletbeli játékokat.

Akkoriban a Csongrádi sugárúton laktunk, Szeged Felsővárosában, szép, füves, vadgesztenyés út mellett. Kieszelttem, hogy egy kis pénztárcára egy fekete cérnát kötök, és az útra dobtam.

Én oda lefeküdtem, fogtam a cérna másik végét. És amikor valaki lehajolt a pénztárcáért, azt elhúztam onnan. Hát ezt, azt hiszem, hogy még Babits A gólyakalifában írta meg? De én akkor még nem olvastam, és ezt a játékot magam eszeltem ki.

Szombatonként, vasárnaponként voltam Francikáéknál a Boldogasszony sugárúton. Egy tüdőgyógyász házában laktak, ahol óriási, hófehér daturabokrok voltak. (Magyarul angyaltrombita bokrok.) És annak csodálatos illata volt, még most is az orromban van a datura illata. Ma már olyan divat a datura, hogy minden rendesebb házban megtalálható a különböző formája, színe, de akkor még ritkaság volt. Szóval óriási daturabokrok voltak a Boldogasszony sugárúton. Ilusék is ott laktak, de másik lakásban. Francikáék két helyütt is laktak a Boldogasszony sugárúton, meg a Körút és Boldogasszony sugárút sarkán is, de ott nem szerettek lakni. És Irén már akkor beteg volt, bazedovos.

Én csak a bútorokra emlékszem vissza, amiket később bevittek magukkal a gettóba. És amik a szívemhez nőttek: tálaló volt kettő. De ennél volt kisebb is, márványlappal, fehér márvány volt.

Azután ágyakra emlékszem. Azt hiszem, hogy azok az ágyak még a Francika szüleiéi voltak, és mi vasárnaponként ott játszadoztunk.

Kedves emlékeim közé tartozik az az idő, amikor lementünk a Tisza-partra, barátnőjével mentünk le, és nagyon jól éreztem magamat velük. Ott volt egy elkerített rész az úszni nem tudóknak. Francika ott tanított meg engem mellúszással úszni. A karjára fektetett és azt mondta, hogy: „Ezt a tempót csináld!” Az egyik lábam azért óvatosságból letettem, de végül azt sem kellett letenni, amikor észrevettem, hogy a víznek van felhajtó ereje. És mondtam Francikának: „Én tudok úszni.” Azt mondja: „Ugyan ne mondd!” És megmutattam neki, hogy valóban úszom.

Aztán később volt olyan is, hogy már egyedül mentem le a Tiszára. Már tízen-egypár éves voltam, a háború javában folyt. A strandon a hangszóróból szólt a zene, operettmuzsika. Nagyon szívesen hallgattam az Ábrahám Pál operett részleteit, és nagy megdöbbenésemre egyszer csak kikapcsolták, hogy: „Ez zsidó zene.” És ez bennem a mai napig megmaradt. És akárhányszor, szeretettel hallgatom Ábrahám Pált, mindig az a jelenet merül föl bennem, amikor elhallgat a strandon és a „zsidó zene”.

Természetes volt, hogy a szegedi református elemi iskolába jártam.

A 30-as években az: Állami Árpád-házi Szent Erzsébet Leánygimnázium tanulója voltam. Ez az ország második legjobb gimnáziuma volt, a budapesti Baar-Madas után. És nekem úgy kellett tanulnom és viselkednem, hogy mindig a felszínen maradhassak.

Gimnazista koromban már voltak magántanítványaim Egyrészt anyagilag volt szükség, másrészt pedig – 42-től, 14 éves koromtól kezdve – Francika unokanővéremnek is segítetttem, akit közben elbocsátottak az állásából, a deportálás előtt. Persze ő is tanított, négerként, a nevem alatt, mert ő akkor már hivatalosan magántanítványt sem vállalhatott.

Akkor már nem balettozhattam, mert beteg is voltam – akkor volt először epehólyag-gyulladásom, még tornából is fölmentettek. A Szentivánéji álomban balettoztam, amikor az akkori igazgató, *Lőrincz Jenő*, aki a kultuszminiszter Hóman Bálintnak volt az unokaöccse, lehívatott az irodába és azt mondta: „Hertelendy kérem! Tudhatja, hogy ebből az iskolából nyilvánosan nem szerepelhetünk.”. „És ebből az iskolából nyilvánosan előadásokon nem veszünk részt. Ha úgy érzi, hogy annyira ügyes, akkor vigyék fel a szülei Pestre a balettiskolába és ott folytassa tovább!” Mivel pedig a szüleimnek egy árva fillérje sem volt, így a balett számomra végérvényesen megszűnt. De a zene és a tánc iránti szeretetem idős koromig megmaradt.

Gimnazista koromban színházba is járhattam. Annyira jó tanuló voltam és annyira jó gyerek, hogy a származásom ellenére ingyen jegyeket kaptam az iskolában.

Moziba viszont soha, de soha nem mentem, pedig Szegeden volt mozi. De engedélyt kellett volna kérni az igazgatótól. Így aztán a mozisztárokat csak képről ismertem.

A Szegedi Szabadtéri Játékok már akkor nagy esemény volt. Francika is, anyám is statisztált Az ember tragédiájában. Anyuka talán a párizsi színben volt a tömegben.

Lehotai Árpád volt az Ádám, és egy élő lóra kellett felszállnia, és a ló mindent csinált, amit egy ló szokott, amikor evett. És a Lehotai Árpád nagyon nehezen tudott felszállni a lóra, és rettentő sokat káromkodott, mesélte az anyám.

Én akkor ugyan még kicsi voltam, de az apám fölemelt, és mi csak ott álltunk, valahol hátul. Mert pénzünk nem volt arra, hogy megnézzük.

A gimnáziumi osztályból hat vagy hét zsidó lányt vittek el: És volt például két olyant lány, aki nemzetes volt. Azaz az apjának a vitézi címét örökölte. Ők jártak a vitézi bálókra, 15-16 évesek voltunk akkor.

Miután a többieket elvitték, csak ketten maradtunk zsidó származásúak. Van, aki még talán él. Kanadában, Szendrő Ági, azután talán él még Vadász Éva is.

Az osztályban nem voltak barátnőim. A zsidólányok elkülönültek. A nem zsidók pedig igazán elkülönültek. Mert voltak választófalak közöttünk. Én szegény voltam, ők pedig jó helyzetben voltak, és ez a különbség erősebb volt, mint a zsidóságunk. Az sem volt barátnőm, nem is neveztem barátnőnek azt, akivel a politikát megbeszéltük, a 43-as, 44-es időkben, az éppen aktuális eseményeket, hogy a szövetségesek hol állnak, és hogy állnak. Ő egyébként hihetetlen értelmes lány volt, Görgényi *Gitti*. Az édesapja gégész volt – különben Ancsikának ő vette ki a manduláját –, az édesanyja meg fogorvos. Szóval igen-igen. jó helyzetben éltek. Mégis ő volt az egyetlen, akivel politikáról beszélgetni tudtam. De igazi barátnőm nem volt, mert én nem értem rá barátkozni sohase. Mert tanítványaim voltak. És azonkívül pedig annyira jól kellett tanulnom, hogy énnekem ne kelljen egy fillér tandíjat fizetnem, sőt, mindig kaptam valamit az iskolától.

Nem volt barátnőm az osztályban, mert nem tudtak hova tenni talán azért is, mert református voltam. Azután volt két negyedzsidó lány, akik rettenetesen féltek tőlem, mert nem akarták elárulni azt a negyed részt. Nem mertek velem barátkozni. Csak jó évek múlva, 1996-ban, az 50 éves érettségi találkozón az egyikük, Illyés Éva – édesapja úgyszintén törvényszéki bíró volt, mint Laci bácsi, jó barátságban is voltak – a nyakamba borult, megcsókolt és azt mondta, hogy: „Végre! Végre nem kell félnünk.”.

Az osztályteremben a Nagy-Magyarország térképe, természetesen mindig ott volt a falon. A tanítás hol ilyen, hol olyan órával kezdődött. Nálunk nem volt „Hiszek egy...”. Időnként egy ünnepségen esetleg elmondtunk egyet („Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen.”), a Papp-Váry Elemérné „Hiszek egy”-ét, és a Papp-Váry Elemérné képe is ki volt téve valahol, magyar ruhában, pártában; kövér egy asszonyság volt.

Egy iskolai nap általában hat tanítási óra volt egymás után, az utolsó rendszerint ének-, kézimunka-, rajz meg hittanóra volt. Egy páran voltunk reformátusok, és az mindig a 6. óra utána volt. Általában körülbelül 2 óráig tartott a tanítás. És az órák között a szünetek egyforma hosszúak voltak, egyszer volt 10 perces szünet. Akkor lehetett tízórazni, meg tejet lehetett venni az iskolaaltisztnél, a pedellusnál. Nekem följánlották azt, hogy én ingyen tejet kaphatok. Mert jó tanuló meg szegény gyerek voltam. Csakhogy nem fogadhattuk el, mert tejérzékeny voltam, de megköszöntük, azzal, hogy sajnos nem ihatom tejet. Általában mindenki vitt hazulról, én is vittem magammal tízórait. Én általában Liga margarinos kenyeret, amit meggyűlöltem egy életre, de ha már szilvalekvár is volt rajta, akkor valamennyivel jobb volt. Vékony csomagolópapírba, selyempapírba volt becsomagolva. És azt vettem elő, és mindig nagyon undorodtam tőle. Mások általában fölvágottas vajás zsömlét vittek vászonszalvétában.

Nekem hátitáskám volt, de nem bírtam a hátamon vinni, már akkor nagyon fájt a hátam. Azután rajzórára – az mindig két óra hossza volt – rajztáblát és a rajztáblatartót is kellett vinni. Én kicsi voltam, és majdnem a földön húztam. De volt olyan nap, véletlenül úgy rakták össze az órarendet, hogy még tornaóra is volt. Akkor a tornafölszerelést is kellett vinni. Abban gumi tornacipő volt, fehér zokni, fekete klott tornanadrág egy fehér trikó volt. És mindez számomra olyan nehéz volt.

Messze is laktunk nagyon az iskolától, legalább Szegednek ez a része olyan messze volt, hogy borzasztóan elfáradtam, mire beérkeztem. Mindig gyalog mentem. Körülbelül háromnegyed vagy egy órával előbb el kellett indulni, hogy időben beérjek. De sokszor el kellett indulnom jóval előbb, mert a matematika feladatot meg kellett kérdezni. Attól, aki éppen értette, vagy éppen megmutatta, vagy aki éppen meg akarta mutatni. Olyan messze laktunk, hogy nem nagyon volt jármű, és nagyon elfáradtam, mire odaértem az iskolába, de még inkább, mire hazaértem.

Amikor már bent laktunk a Kölcsey utcában, jártak hozzám a tanítványok tanulni. És természetes, hogy így sokszorosan megtanultam az anyagot, a következő anyagot is. Mert megtörtént olyan, hogy például hetedikes gimnazistaként nyolcadikos tanítványom volt, aki éppen érettségizett. Úgy hívták, hogy *Popovecz Ilona*. És le is érettségizett, 45-ben. De hozzá nekem kellett elmenni. Ő ott lakott bent a városban és dolgozott már. Talán csak a háború miatt lehetett. Egy mérnökkel lakott együtt, aki Lengyelországból szökött át Magyarországra, lengyel menekült volt. *Popovecz Ilonát* tehát elég rendesen leérettségiztettem.

Az osztályfőnöknőm, Schneider-Szörényi Erzsébet volt. Nem lehetett azt mondani, hogy engem nagyon szeretett volna. Persze nem kellett, hogy szeressen. De, semmiféle hibát soha fel nem tudott hozni ellenem, sem a viselkedésemet, sem a tanulást.illetően. Ez az én osztályfőnöknőm nem politizált, de valahol, mind a ketten éreztünk valami ellenérzést. 1944-ben, amikor a zsidókat elhurcolták, akkor a tanév kezdetén felállította azt a két lányt, aki még zsidó származású. Mi ketten álltunk föl, és akkor azt mondta: „Ti egymás mellé fogtok ülni.” A harmadik teljesen egyedül ült egy padban. Ő kivételezett zsidó lány volt, mert az édesapja, aki azóta már meghalt, kivételezett zsidó volt, nyilván Horthyt támogatta. Előzőleg én egy Mezőtúrról jött lány mellett ültem, akinek segitettem tanulni. Délutánonként eljártam hozzá, természetesen nyelveket tanultunk együtt. A szülei meg mindig uzsonnával kínáltak.

Elsőtől kezdve nyolcadikig németet kellett tanulnunk, azután harmadiktól kezdtük a latint és negyedik gimnáziumtól az olaszt.

Én végül 1946-ban olaszból nem érettségiztem, hanem magasabb szintű németből meg latinból.

Ez a mezőtúri leányzó, akivel előzőleg padtársak voltunk, miután az osztályfőnöknőnk elültetett mellőle, ő lebukott a pad alá és azt mondta: „Kati! Szégyellheted magadat, amiért nem vallottad be ezt nekem.” És nem beszélt hozzám. egészen az 50 éves érettségi találkozóig. Ahol viszont szeretettel meghívott magukhoz Kőszegre. Ő gyógyszerész lett – gyerekük nem volt. Én nem utazgathattam, gyerekeim voltak, meg ott volt a férjem meg az orvosi rendelő. De nem is mentem volna el soha hozzá. Volt egy korábbi érettségi találkozó is, a 38 éves. Azon is ott volt, akkor sem beszélt velem. Illetve lehet, hogy én nem szóltam hozzá.

Nem is nagyon ismertem meg az osztálytársaimat, az arcukat is elfelejtettem, 38 év alatt nagyon sokat változik az ember. Meg mondta Géza, hogy a sok műtét és a sok altatás következtében valahol károsult az agyban a felismerés képessége.

Néhányan voltak, akiket megismertem, de a többitől mindenkitől meg kellett kérdeznem, hogy: „Te ki vagy?”

Visszatérve az iskolai ültetéshez: tehát bennünket a másik osztálytársnőmmel egymás mellé ültetett. az osztályfőnöknőnk. És kicsit nevettünk, kicsit szomorúak voltunk, de bennem mély nyomokat hagyott, amikor föl kellett állnunk az osztály előtt és bevallani azt, hogy én ugyan református vagyok és járok a református templomba, és ahhoz az istenhez imádkozom, akihez a zsidók is imádkoznak, mert Jahve az ugyanaz, de nagyon-nagyon nehezen viseltem el ezt a helyzetet.

Aztán ezzel az osztálytársnőmmel is megszakadt a kapcsolatunk, mivel ő olyan extravagáns lett. Elzüllött. Később az érettségi találkozókon pénzt kért az osztálytársaitól. És nagyon sajnáltam. Teljesen lezüllött, pedig hiperintelligens lány volt, az anyja is, apja is félzsidó volt, valahogy mégis itthon maradhattak annak idején:

Az osztályfőnöknőről egy mondatából meg a mimikájából megtudtam, hogy valóban náci párti volt. Amikor az osztálytársaim – már ötödik osztályban – megkérdezték, hogy az olasz konzul, a *De' Gregorio* bácsi miért nem jön el látogatóba? Mert ők nagyon szeretnék. És erre az osztályfőnöknőm azt mondta, hogy: „Mert *Badoglio* párti lett.” (Pietro Badoglio /1871–1956/ olasz fasiszta politikus és tábornok. –szerk.) Ezt az osztálytársaim nem értették, de mi ketten csak összenéztünk, és megértettük. Ez volt az az egyetlen mondat, amiből megtudtuk, hogy azért haragszik rá nagyon, mert *Badoglio* átállt. Akkor már a szövetségesek partra szálltak Dél-Olaszországban, és az olasz csapatoknak egy része *Badoglio* vezetésével átállt a szövetségesekhez.

Egyébként az iskolában a 40-es években – még 44-ben sem – a tanárok részéről antiszemitizmust olyan nagyon nyilvánvalóan nem nagyon lehetett érezni, a kötelezőn kívül. A kötelezőből következett, hogy külön kellett ülnünk. Közben a teljesen zsidó gyerekeket elvitték.

Voltak, akik később visszajöttek, de nem találkoztam egyikükkel sem. Az érettségi találkozókon sem. Illetve volt egy valaki, akinek az apja a Nyilaskeresztes Pártban volt, a mama is, ő maga is náci érzelmű volt. É s utána Ausztráliába ment ki, majd átment Kanadába az én volt jó zsidó barátnőmhöz, és a legjobb barátságba lettek. És én csak ámulva hallgattam. De hát változik az ember. Géza szokta mondani, hogy: „az emberi lélek nem olyan, mint az egyszeregy.” Számolni lehet a környezetváltozással, más emberi hatásokkal is.

Hogy közeledett a front, egy tanárunknál – akinek alezredes volt a férje – lehetett csak észrevenni, aki arra buzdított, hogy nem baj, akármilyen is lesz, akkor is a végső győzelemig harcolni fogunk. Mármint a katonák is meg civilek is, és nagyon átélve, buzdítóan mondta. Mi ketten csak összenéztünk, nem tehattünk semmi mást, csak, csak összenéztünk egy pillanatra, és ezzel vége volt.

De bennem ez a mondat nagyon mély nyomokat hagyott, és ahogy hazaértem, anyám a háborús éhségtől rosszul volt, és nekem nagyon-nagyon rosszulesett a kettő együtt. Hogy a jólétben élő tanárnő az egyik oldalon, a másikon pedig mi, akik annyira rossz helyzetben voltunk, hogy nem tudtunk ennivalót venni magunknak. Ezt a kettőt nem tudtam összeegyeztetni.

Előzőleg a Boldogasszony sugárútról a nagynéném, a Dugonics tér 2. szám alá költöztek. Ott nagyon szerettünk, mert mi meg 1944- elején annak a háznak a háta mögött laktunk a Kölcsey utcában.

Korábban a család összefogott, de akkor már nem voltak itthon. Akkor már elvitték anyukádat, Francikát, elvitték az idős nagynénéimet is, Ancsikát meg Irént. Egy transzporttal vitték őket, de nem a gettóból, hanem ahol fehér csillagot hordtak, a Kelemen utcából. És onnan vitték őket a Téglagyárba. A Kossuth Lajos sugárúton végig. Amikor ez a menet vonult, nagyon sokan sírtak a járdán. Mások meg azt vették észre, hogy nagyon sokan nevettek a járdán.

A Téglagyárból vitték őket *Auschwitzba*. Irén néni már nagyon beteg volt.

Néha kimentünk a Dugonics térre, kiültünk egy padra. Sokszor nagyon-nagyon rosszul volt Irén néni. Ancsika talán még dolgozott, vagy már elbocsátották. Nem tudom. Anyukád, Francika meg tanított. Négerkedett. Meg járt ki Szabadkára a munkaszolgálatos férjéhez. És följelentették zugiskoláért. Akkor volt az, hogy az én nevemen tanított. Át is adott nekem egy csomó tanítványt. Olyant is, akiknek a férfiismeretsége a Nyilas Pártban volt.

A háború alatt anyámnak mindig össze volt készítve egy kis csomag, és mindig a hóna alatt voltak a rendelkezések, hogy bármilyen igazoltatáskor fel tudja mutatni, mi az, ami *rám és a lányomra sem érvényes*. Egyszer mégis rendőrök jöttek anyáért. El is vitték, én mögöttük mentem, mert azt mondtam, ha az anyámat elviszik, én is vele megyek. Akkor 14 éves múltam. Ez a gabalyodás abból származott, hogy úgy volt nyilvántartva, hogy Fischer Lujza, Hertelendy Györgyné és nem fordítva. Amikor tisztázódott, hogy Hertelendy Györgyné sz. Fischer Lujza, hazaengedték. Hogy ebben mennyire volt benne a sógora (dr. Rádai László) rokonának, a főispánnak keze, nem lehet tudni. Több problémánk nem volt sem nekünk anyámmal, sem Ilus nagynénémnek.

Gémesék (Franci barátnőjének családja) a Kölcsey és a Fekete Sas utca sarkán, egy nagy bérházban laktak. Őket is akkor vitték el, amikor a többieket tehát júniusban. Ők sárga csillagos házba kellett, hogy elmenjenek a Kölcsey utca sarkáról. És utána abban a házban a lakásokba magyar katonatisztek költöztek be. Ők a Szovjetunióból különféle értékeket hoztak haza. Például egy nagy alpakka szamovárt. És az édesapád, mikor bejöttek az oroszok, rohant át hozzánk, hogy: „Elfogadjátok-e ezt a szamovárt? Mert én nem tartogatom.” – És azt mondtuk, hogy: „Hát persze, hogy elfogadjuk.” Úgyhogy a szamovár még most is megvan.

Szóval júniusban vitték el Irénkét, Ancsikát, Francit a téglagyárba és onnan a vagonba, *Auschwitzba*.

És ezután Szegeden jöttek a légitámadások.

Mi kimentünk a Somogyitelepre egy kis bérlakásba, de onnan visszaköltöztünk, mert félelmetesebb volt kint, mint bent a városban. Kint nem volt óvóhely, csak egy körbezárt bunker, és abban anyám meg én nagyon féltünk. Apukám csak nevetett a bombázáson, ült a szilvafa alatt, és egyáltalán nem félt. De mi nagyon féltünk, és visszaköltöztünk. Azt tanácsolták, hogy menjünk az egyetem óvóhelyére. És valóban: amikor jött a légitámadás, fölkaptuk az iratainkat – amelyek mindig együtt voltak, és szaladtunk át, akár éjszaka is, az egyetem óvóhelyére. Három, legföljebb 5 perc alatt lehetett odaérni. Mind a hárman szaladtunk. Egy alkalommal egy férfi azt mondta, hogy: „Nem sokáig kell már félni.” Soha többet nem hallottuk ezt. Természetesen arra gondolt, hogy nemsokára felszabadul a város.

Akkor már nem jártunk iskolába. Valamelyest berendezkedtünk – ahol korábban Gémesék laktak, a Kölcsey utcai sarki házban – az óvóhelyen, a pincében, mikor már a front egész közel volt. Január elején én télikabátban egy padon feküdtem, s nem vettük észre, hogy a kaminluk ott van mellettem. Egyszer a bomba levitte a kéményt, és lenyomta a kormot mind. És víz nem volt, amivel le lehetett volna mosni. Örültünk, ha inni tudtunk. Főzni sem tudtunk, világítani sem volt mivel. Több hétig. Éjszakánként a férfiak őrködtek. És egy reggel, ahogy fölmentünk, azt mondták, hogy itt vannak az oroszok. Én egyetlenegy biciklis orosz láttam és egy csomó ponyvás kocsit, lovakkal. Őrületesen rohantak. Lovak húzták az ekhós szekereket. Festményen láthatsz olyat. Azután a pincébe lejöttek az oroszok, és fogták a töltött fegyvert. És kerestek nyemcit, tehát németeket. Ott nem volt igazoltatás. Olyan volt, hogy ha kell, rögtön agyonlőjük. De a mi pincénkben nem találtak németeket.

Harcok talán a Móra Ferenc Múzeumnál voltak, a Stefánián volt egy pár halott. A múzeum mögött van egy IV. Béla korabeli földvár maradványa, és körülötte egy park, a Tisza-partra néz, azt a részt hívták Stefániának. Talán ott volt valamennyi harc az oroszokkal. Mint kés a vajba, úgy mentek be Szegedre az oroszok, Malinovszkijék. De rettenetesen rohantak tovább. Állítólag a legislegelső csapatoknak italt is adnak, hogy ne féljenek. De ez nem látszott rajtuk, csak úgy mesélték. Azután voltak, akiket elvittek malenkij robotra, az apámat is. A Tisza-parton építettek hidat. De ez a munka nem tartott sokáig. A német kis bombázók, a Messerschmidtek meg bombáztak. Apámat haza is engedték, mihelyt fölépült a híd. A Tiszán egyébként volt vasúti híd is, de azt a szövetségesek szétbombázták, és azért kellett ez az új híd. Lőtték a német gépeket, és azért volt szükség a hídra, hogy legyen min odaszállítani a lőfegyvert. Mikor már bent voltak az oroszok, a malenkij robot azt is jelentette, hogy volt, aki hidat épített, volt, aki meg a töltényeket szállította oda. Szegedet nem annyira rombolta szét a háborúnak ez a szakasza. Ott maradtak épen házak, ahol mi laktunk, az teljesen épen maradt, a Belváros is, a Somogyitelepnek egy része is. De egy szegényebb telepet, a Csillagtelepet – ott volt a németeknek egy hadiszállása – a szövetségesek teljesen lebombázták. Nagyon jó volt a kémszolgálatuk.

Az iskola meg még nem kezdődött újra. Csak a következő évben. Tehát 45 szeptemberétől volt sulis. Akkor volt a nagy infláció is: a millpengő, a billpengő. Az apám állást kapott Dénes Leó révén a Városi Közélelmezési Hivatalban, mivel jegyre ment minden. Úgy is fizettek, jegyben. És akinek volt pénze vagy cserekereskedelemre volt valamije, az kiment a piacra és vásárolt. Nekünk semmink sem volt, mi nem tudtunk.

Tehát állandóan korrepetáltam. Nyelveket. Főképp latint, németet. Azután olyanokat, korrepetáltam, akik polgáriból gimnáziumba mentek és latint természetesen a polgáriban nem tanult. Különbözeti vizsgára kellett felkészíteni.

Sokszor elvittek tanyákra, ahol nyaraltam is meg tanítottam is egyben. Például Kecskemét mellett akkoriban volt egy Pálos puszta nevű nagybirtok, és oda. Vagy két hónapig ott voltam. Volt húsz ló, nem tudom, mennyi tehén, és olyan óriási edényekben állt a tej, amilyent még soha életemben nem láttam. Feljött a tejszín, és a kislányok, akiket tanítottam, vették le a tej tetejéről a tejszínt, és kanállal verték föl.

Két kislány és egy fiú volt a tanyán.. És a lány most talán már nyugdíjas pszichiáter, Péter Szabó Ida. A másikuk meg Rózsa volt. Nálunk otthon azért volt német szó. A beszédkészséget talán a szüleimtől tanultam. Akkoriban legtöbbször nyelvtant tanultunk, és azon kívül pedig, egy-egy nyelvnek az irodalmát tekintettük át. De azt, hogy egy beszédkészséget tanítsanak, azt abban az időben nevelőnőre bízták.

1945-ben én újra elkezdtem a korrepetálást. Anyuka meg a varrogatást. A Kölcsey utcában laktunk. Amikor hazajött, abba az utcába költözött Francika is. És még Borból is jöttek oda. Akiket korábban el nem hajtottak a Győr melletti Abdára. Néhányan pedig megszöktek, mint édesapád is.

Francikán – amikor októberben megérkezett – egy szürke kabát volt, maga varrta. Azt mesélte, hogy volt közöttük valaki, aki szabni tudott, ő pedig kézzel megvarrta egy pokrócból. Hozott haza egyébként olyan pokrócot is, ami hajból készült.

Különben Francika akkor nem beszélt a táborról, mert annyira örültünk egymásnak, meg annak, hogy élünk.

Először azt kérdeztük tőle, hogy: „Hát Irén meg Ancsi?” – Azt mondta, hogy: „Ők már nem jönnek haza.” Őket Mengele a másik irányba küldte. Iréntől már az csodálatos volt, hogy kibírta az utat, hiszen már az indulás előtt nagybeteg volt. Egyébként a teljes zentai rokonságból, azaz tízük közül mindössze hárman jöttek vissza. Aztán nem tartották a kapcsolatot, mert szanaszét kerültek. Nem is ugyanabból a táborból, és nem is ugyanakkor jöttek vissza. Francika csak akkor jött haza, amikor már tudta, hogy az édesapád megvan. A nagynénéd levelezőlapja nagyon-nagyon későn, szeptemberben találta meg. Ha Paliról (a férjéről) nem jött volna értesítés, akkor ő se jött volna vissza. Svédországba készült már akkor. Palihoz meg vagy a Vöröskereszt, vagy a Joint útján ért el a hír, hogy Francika életben van.

Amikor Francika hazajött, valamennyire már föltáplálták, a haja is kinőtt már. Szótlan volt. Nem volt olyan jókedvű, mint azelőtt. Úgy érzem, bántotta, hogy csak ő tudott hazajönni. Aztán 50 évig nem mesélt erről az egész időszakról. És akkor, 50 év elteltével kezdett beszélni. Mesélte, hogy úgy feküdtek az auschwitz barakkban, hogyha egynek fordulnia kellett, akkor tizenketten fordultak vele. Hogy amikor tifusz tört ki a barakkban, akkor is, kettejüknek volt egy csajkájuk, amiből a levest vagy a reggeli kávékat kapták. A barátnőjével volt közös csajkájuk. A barátnője tifuszos lett, bele is halt. Mesélte, hogy a kutyákkal hogyan tartották sakokban azt a rengeteg embert. Mesélt arról, hogy a kápók hogyan bántak velük. Élete végéig hordta a combján a nyomát annak, hogy egy kápó vasalt csizmájával belerúgott. Ötven év múlva tudott mesélni arról is, hogy milyen volt, amikor hetente vitték őket a fürdőbe, és mindig azt nézték, hogy... mi jön a zuhanyrózsából, gáz

vagy víz?

Egyszer egy bokor alján valami fényeset láttak, egy lekváros konzervdoboz volt. Elhatározták, hogy majd este megeszik. És akkor azt mondták: „Vajon este meg tudjuk-e enni?” Amíg Géza élt, erre mindig emlékeztünk, hogy ennyire, hajszálon függhet az élet.

(Később mesélte azt is, hogy olyan szappant is hozott haza, amit emberi hamuból csináltak. Arról is beszélt, hogy a fürdőbarakk oldalában látott egy nagy-nagy dézsaszerű hordót vagy hordókat, valami sárga anyag volt benne. Zsír. A szappangyártáshoz szükséges az is.

Azt is mesélte Francika, hogy egyszer az esti szabad órákban, amikor járkálhattak a tábor területén, a kerítés mellett egy öreg zsidó bácsi imádkozott, davenolt, és mellette volt egy-két fej hagyma, a hagymában pedig sok vitamin, élet van: „Hogy adod a hagymát?” És akkor valami örületes volt a válasz: három adag kenyér volt egy fej hagyma ára. És akkor már tudta, hogy hiába venné meg a hagymát, mert három adag kenyeret nem lehet adni érte. Nemcsak azért, mert annyi tartalék nincs, hanem azért sem, mert ezen is az élet múlik.

Azt is mesélte, hogy *Salzwedelben* egy tölténygyárban dolgoztak. A légiriadókat nagyon szerették, mert olyankor lefekhettek a meleg töltényhüvelyekre, még alhattak is picit, mert az örök annyira féltek, hogy nem értek rá arra figyelni, mit csinálnak a rabok. Szép látvány volt a német katonák rettegése. Ők meg biztosak voltak benne, hogy nem lesz bántódásuk. Tudták, hogy az ellenállásnak jól működik a kémszervezete.

Volt egy frontról visszajött sebesült katona, akit gumilábúnak hívtak, mert a fél lába helyén gumicsonk volt. Ő például minden hétfőn úgy jött be a gyárba, hogy a küszöbre letett egy uzsonnacsomagot. Tudták, hogy ott lesz, és be volt osztva, hogy melyik héten ki eszi meg.

Már november volt, hideg, és a salzwedeli tölténygyárban a helybeli német munkásnők azt kérdezték, hogy „Hogy nem fázol, harisnya nélkül?” Azt felelte, „Dehogynem fázom.” „Akkor miért nem viselsz harisnyát?” „Mert nincs.” És másnap reggel vittek neki egy párat. –a szerkesztő kiegészítése)

De ezeket a történeteket sem akkor mesélte Francika, amikor hazajött, hanem mintegy ötven évvel később. Amikor megjött, minderről hallgatott, csak a szemében volt valami végtelen szomorúság. Abban a bánatban ez mind benne volt. (De más sem mesélt abban az időszakban. Mert erről nem lehetett mesélni. Nem mesélhető történet ez. Kertész Imre sem akkor írta meg a magáét.)

1945-ben volt az a népbíróági tárgyalás, ahova beidézték tanúnak a tanárnőm ügyének tárgyalására. Én nem mentettem a tanárnőmet. Pedig lehet, hogy éppen a tanárnő akarta, hogy én legyek az ő mentőtanája. És pont én voltam, aki nem mentőtanú voltam, hanem esetleg én voltam az, aki miatt kitelepítették őket. Mert elmondtam, amit annakidején mondott, hogy „az utolsó vérünkig harcolni fogunk”. De akkor már tudtuk, hogy a két nagynénim nem jött vissza, a nagyon szeretett unokanővérem annyit szenvedett, és közben egy csomó megaláztatáson magam is keresztülmentem. Nagyon sok nehéz helyzetet éltünk át. Tulajdonképpen nemcsak magamról, hanem hatszázezer magyar emberről volt szó. A Népbíróság pedig nagyon rossz néven vette azt a bizonyos mondatot. Persze lehet, hogy ennél súlyosabb vádak is fölmerültek a tanárnőm ellen.

Iluséknak nagyon rossz idő volt a háború is, meg az utána következő korszak is. A demokrácia idején több politikai párt volt, de Laci nem lépett be egyikbe sem, természetesen. És amíg még egészséges volt, addig valameddig kapott fizetést, aztán viszont nem kapott semmit sem.

Nagy politikai harcok voltak. *Ries* volt a belügyminiszter. Lacit elbocsátották a bíróságtól, és még nyugdíjat sem kapott. Ez már a 40-es évek vége volt, a fordulat, 1949 után. Ezért ment el Ilus dolgozni. Akkor eljárt a környéken mosni, takarítani. És ez így ment, körülbelül két, két és fél évig. Abban az időben ki volt mérve, hogy kinek mennyi szoba jár. Ilusnak pedig, mivel már akkor egyedül volt, egy szoba járt. A másik szobába akkor költözött be apám meg anyám. Így kerültek ők oda, a Boldogasszony sugárútra. A harmadik szoba pedig megmaradt a házigazdáéknak, Hajóséknak. Híres cukrász cég volt az övék. Eredetileg az övék volt az egész ház. Egy ideig Ilusék fölött laktak Könyökiék. Úgy tudom, hogy a férfi Újvidéken volt rendőrkapitány, és később fölakasztották az újvidéki események miatt.

Aztán pedig a Keselyákék jöttek oda lakni, akiknek az unokája a mostani operista.

Ilus egyszer influenzát kapott, és mivel meglehetősen legyengült állapotban volt, magától az influenzától is, kórházba kellett vinni. És Laci egy este elment megkeresni Ilust, de nem tudta, hogy 2-es Belklinika is van. Aztán valahogy hazavergődött, és vagy agyvérzést kaphatott, vagy infarktust, de meghalt.

Ilus addig élt, amíg egy nagyon szép tálalót meg a faragott bútorokat el nem adta, és a pénzből egy kriptát nem tudott csináltatni. Amikor mindent elrendezett, akkor öngyilkos lett.

A bútor másik részét pedig – nagyon szép hálósobabútor volt eredetileg Laci anyjáé, Józsa nénié volt – anyám visszaadta *Leinczinger* néninek.

Akkor már újra iskolába jártam. 1946-ban érettségiztem. Érettségi után szívesen lettem volna orvos. De nagyon-nagyon sok egészségi problémám volt. Ezért hagytam abba. Egy évem volt az orvosi karon, de akkor már Honti Gézát – ő már befejezte egyetemi tanulmányait – vőlegénynek lehetett nevezni, viszont még nem kapott fix állást.

Az egyetemen ismerkedtünk meg, 1946-ban. És 46-ban megfogadtuk, hogy egymás mellett maradunk. 1947-ben a MEFESZ-nek (a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Egyesülete) – egy baloldali szervezetnek volt az alelnöke. Pontosan tudta rólam, hogy én is baloldali érzelmű vagyok.

Kinézett magának – én soha nem néztem ki senkit magamnak –, aztán valaki közös ismerőst keresett, és az bemutatott bennünket egymásnak. De hogy ki volt az, arra már nem emlékszem.

Nekem megvolt a magam elképzelése, hogy milyen legyen, aki udvaroljon. Legyen értelmes, akivel tudok beszélgetni. Sportos legyen – Géza bokszolt –, és... hozzám vonzódjon. Tehát szeressen engem! És humorérzéke legyen, az nagyon fontos volt!

És főképpen fogadja el az én hihetetlen szegénységemet, amiben én éltem! Hál' istennek ők sem voltak gazdagok. De a családja igazi proli volt, ordenáré, buta, igénytelen.

Nagyon rosszul, rendkívül rosszul fogadtak. Buzgó katolikusok voltak, akiknek maga Szűz Mária többször megjelent. És én megmosolyogtam ezt. Most már nem mosolyognék rajta, hanem azt

mondanám, hogy szegények. Szóval – úgy éreztem – nem voltak hozzám jók. Lenéztek, mert szegény voltam. Géza nem volt zsidó, sem senkije az égardta világon. Ez is rossz pont volt a Honti család szemében, a származásom.

És más lányt akartak Gézának. Egy katonatisztnek volt egy lánya: Túri Mari, festő. Állítólag szép képei vannak. (Én nem láttam egyiket sem.) Gézának pedig semmiféle érzelmi kapcsolata soha nem volt senkivel. Nekem sem. Ha lehetett volna is, nem érdekelt senki. Nekem nem kellett – ahogy elmondtam – senki más, csak Honti Géza.

1946-tól kezdve 49-ig Géza a Gyógyszertani Intézetben dolgozott mint gyakornok, fizetés nélkül.

Volt egy biciklije. A vázára felültetett, és azzal mászkáltunk. Ez volt a 280-as Mercédészünk. Volt, hogy nem volt lámpája és a Szentháromság utcán egyenesen belementünk egy nagy homokkupacba. Szóval jól megvoltunk mi ketten. Olykor eljött hozzánk, a biciklivázon levitt oda hozzájuk, az Alsóvárosba. Az apjával többször beszélgettünk. Az anyjával – túlzott vallásossága miatt – semmiről nem tudtam beszélgetni.

Később motoroztunk is.

1949-ben pedig összeházasodtunk. És attól kezdve lettem mellette háttér.

És azután, ő Hódmezővásárhelyen kapott belgyógyász alorvosi állást és egy szobát, a kórházban. A szobában volt egy ágy, egy szekrény, egy asztal, négy szék. A másik ágyat Ilustól kaptam, és mi vittük oda.

Így lett két fekvőhelyünk. Ott született meg az első gyerekünk, Gyurika. Abban az egy szobában.

Kosztolni közösen kosztoltunk lent a kórházi dolgozók ebédlőjében. De hiába volt nagyon-nagyon jó, nekünk rendkívül zsíros volt. Rájöttünk, hogy epés diétást kell kérnünk, és akkor már nekünk is jó volt.

Amikor én férjhez mentem, akkor ment anyukám állásba. A Gyógyszertár Központban volt részlegkönyvelő. Akkor már persze nem számított, hogy zsidó származású.

Az apám pedig Dénes Leó jóvoltából a Városi Közélelmezési Hivatalnál kapott munkát.

Így aztán anyagilag ők is valamelyest megvoltak. Mi meg Vásárhelyen éltünk. Közben Laci meghalt, Ilus meg öngyilkos lett.

Mi két évig laktunk Hódmezővásárhelyen a kórházban, Gyurika már elmúlt egy éves, amikor

Pécsre mentünk a klinikára, mert Géza ott akart belgyógyász szakvizsgát tenni, Hámori professzornál.

Bent laktunk a klinikán, ugyancsak szolgálati lakásban. Annak fejében, hogy bent laktunk, Géza volt az állandó ügyeletes.

Az 50-es évek elején rendkívüli szegénység volt. Géza fizetése kétszáz-egykét forint volt, abból levonták a lakást és a kosztunkat. Egy fűszerüzlet kirakatában megláttunk egy doboz szardíniát, 13 forintért. Egy hónapig nézegettük. A levonás után annyink maradt, hogy például egy hónapig arra

gyűjtöttünk, hogy a hónap végére sikerüljön 13 forintot összespórolnunk, és megvennünk a szardíniát.

A gyerekekkel rengeteg probléma volt, mert Gyurika fehérjeallergiával született, ami akkor még nem volt divat. De annyira érzékeny volt a fehérjére, hogy még az anyatejet sem bírta. Kétszer volt a halál közelében, mind a kétszer még Hódmezővásárhelyen. Egyszer Gézától kapott vért.

És egyszer pedig, amikor láttam, hogy a gyerek nagyon rosszul van, mert annyi a vízvesztése, hogy a folyadékmennyiséget feltétlenül pótolni kell. De ez otthon nem sikerült, akkor fogtam és rohantam be vele Szegedre, a Gyerekklinikára. Ott aztán nagy nehezen, hosszú hetek alatt helyrehozták. És még két évig különleges diétán élt, ehetett főtt sárgarépát, lencsét, borsót passzírozva, cukor nélkül, de cukorpótlóval ízesítve. És kijártunk a gesztenyésbe, ami most már teljesen eltűnt Pécs környékéről, és gesztenyét szedtünk, mert az ingyen volt, megfőztük, és azt is lehetett neki adni. Lehetett volna banánt is, de hát az akkor, az 50-es évek elején se égen, se földön nem volt.

Két év alatt két műtéte is volt, az egyiket Vásárhelyen csinálták, a másikat pedig Pécsen. Aztán Géza katona is volt. Én meg azalatt bent lakhattam a klinikán a gyerekekkel. Géza katonaként is kapta a kórházi fizetést.

Amikor Géza kitűnőre leszakvizsgázott belgyógyászatból, azt mondtuk, hogy most már elég ebből a borzasztó szegénységből. És akkor az Orvosi Hetilapból kinéztük Kecskemétet, ahol is meghirdettek egy rendelőintézeti állást, lakással. Akkor jöttünk Kecskemétre, ahol Géza vezető belgyógyász lett. És félállásban laboratóriumban is dolgozott.

27 éves voltam, amikor megszületett Katika, Géza pedig Kecskeméten elkezdte a magánpraxist.

1953-ban meghalt Sztálin, és lehetett magánrendelő! (Volt még egy néhány idős kollégának is.) És akkor fölvevünk valakit, de szabályosan bejelentettük. Azt bizony már nagyon rossznéven vette a rendszer, hogy nekünk bejelentett alkalmazottunk van. De ezért nem lehetett engem is bejelenteni, és ezért van az, hogy én Géza halála után az ő nyugdíjának csak a felét kapom. Tehát akkor a magánpraxissal könnyebb élet kezdődött a számunkra.

Az anyukám 1959. januárban agyvérzést kapott és fél évvel a nyugdíjazása előtt, még ugyanebben az évben meghalt. Akkor apukát áthoztuk Szegedről, mert én a két gyerektől, meg a magánrendelőtől nem tudtam átjárni hozzá, hogy ellássam. És felszámoltuk a szegedi lakást. Apuka átjött Kecskemétre, egy kis félkomfortos lakásba, de napközben rendszeresen nálunk volt, csak aludni ment haza. A családjából akkor még mindenki élt. A háborúnak még a szele sem érintette meg a Hertelendy családot.

Apuka természetesen kapott nyugdíjat, a Közélelmezési Hivatal révén, de azt félretette. Hiszen mindig nálunk volt, a gyerekekkel foglalkozott. Sétált velük meg nekünk is besegített ebbe-abba.

Az volt az álmunk, hogy egyszer visszamegyünk Pécsre. És ahogy elkezdte Géza a magánpraxist, azonnal vettünk egy 550 négyzetméteres mandulást Pécsen, a kőbánya fölött. Teljesen elvadult állapotban volt. Apuka annak a rendbe tételében is segített.

Volt ott egy faház is. Azt egy kőművessel kicsit átdolgoztattuk. Aztán vettünk Lellén, az autós üdülőben egy másfélszobás lakrészt. De közben egy szerencsés véletlen folytán – régi álmaként – 1954-ben, vagy 55-ben Géza vett két hold sívó homokot Kecskemét körül. Szőlőt akart bele telepíteni. Gazdálkodni akart. Az volt a csuda, hogy meg lehetett venni, mert hogy rögtön utána téteszesítették azt a területet. Na, kárpótlás gyanánt, az apám egy hatalmas libával a hóna alatt jött haza! Egy óriási gúnár volt. Mit csináljunk vele? Hát aztán körbeszaladgáltam mindenütt, hogy találjak valakit, aki levágja, és azt hiszem, hogy segítettem megpucolni is, aztán azt meg kellett valahogy csinálnunk. Szóval apuka ilyenekbe is besegített.

1967-ben halt meg.

Nyárlőrincen építettünk egy 12 m²-es faházat, a Holt-Tisza partján. 1000 négyszögölön volt, embermagasságú gazzal. Amit aztán ki kellett irtani, ki kellett tisztítani, megrágyázni és állandóan locsolni. Ezt azután eladtuk. Árpádszálláson, ami Lakitelekhez tartozott, ugyancsak a Holt-Tisza partján vettünk egy másik telket. És oda az utcáról bevezettettük a vizet, és építettünk egy 3 szintes nagyon szép épületet. Később ezt is eladtuk, mert már akkor kezdett fölmenni az üzemanyag ára. Tehát autóval nem nagyon tudtunk kijárogatni. Pedig még laskagombát is termesztettünk, de azt mindennap locsolni kellett. A nyárfarönkre tettük a *micéliumot*. És így volt nekünk gombánk is. Közben Kecskeméten még kétszer változtattunk lakást.

Géza pedig mindeközben csinálta a magánpraxist, éjjel-nappal. A rendelőintézetben volt a belgyógyászok vezető orvosa.

1955-ben kezdődött a gyógyszerrel való bíbelődés, egy orvos barátjával, aki az onkológián dolgozott. Gyógyíthatatlannak tartott betegeken próbálták ki a *Merapidot*, eredményesen.

1969-ben, mivel ő volt az egyetlen, aki Magyarországon komolyan foglalkozott a szervezetben lévő fontos anyaggal, a hisztaminnal, Gézát meghívták Skóciába egy nemzetközi konferenciára előadást tartani vendégprofesszorként.

Géza soha nem lépett be a Kommunista Pártba, és 69-ben feltűnt, hogy miért pont őt hívták meg Magyarországról, mért nem valaki olyat, aki párttag? Akkor már a Mátyási utcában laktunk, ami egy osztott lakás volt, el volt falazva egy része, és a fal túlsó oldalán a szovjet hadsereg legmagasabb rangú tisztjei laktak, akik rövidhullámú adón rádióztak.

És mivel nekünk angol nyelvű folyóiratok jártak, ezt összekapcsolták azzal, hogy felőlünk be lehet mérni a rövidhullámot, akkor pedig ott nyilván egy kém tevékenykedik.

Géza szociáldemokrata volt, Kéthly Annának dolgozott annak idején. A Szociáldemokrata Ifjúsági Kollégium igazgatója is volt. De kém nem volt.

1969. szeptember 9-én tartóztatták le Gézát. Hat detektív körbevette, az utcát jobbról-balról lezárták a rendőrautók, így vitték el. Aztán az egyikük, Pulai, később elnézést kért. A másik, akit Gézára állítottak, fiatalkori barátja volt, amerikai magyar. Maul Ernő. Neki azt ígérték, hogyha a haverját jelentgeti, több mindent engednek meg, mint egy átlagos amerikai magyarnak.

Házkutatás is volt nálunk, aminek persze semmi eredménye sem volt: semmit sem találtak, ami azt bizonyította volna, hogy ő valami rossz fát tett volna a tűzre.

Amíg bent volt, vallatták is. A vallatásról azt mesélte Géza, hogy egyáltalán nem bántották, sőt nagyon udvariasak bántak vele. Volt, amikor beszélgettek vele, s volt, amikor le kellett írnia a vallomását, de állandóan provokálták. Volt egy cellatársa, zsidó származású, az ő révén akarták megtudni, Géza nem zsidó-e. Mert engem nem tudtak hova tenni, a családot, az ipszilonos Hertelendyt meg az ivel írt Hontit: Meg azt, hogy Géza balodali, mégsem föltétlen híve a Szovjetuniónak.

Azalatt, amíg Géza bent volt, a két gyerek természetesen tovább járt iskolába. Katika osztálytársai sugdolóztak, hogy az a hír járja, hogy tőlünk vödörrel vitték el az aranyakat, amit a kémkedés fejében kaptunk. Borzasztó volt. A kecskeméti igazgatónő, Nemesszeginé meg a helyettese is azt ajánlotta, hogy forduljak pesti ügyvédhez, mert Kecskeméten senki nem merte elvállalni Géza védelmét. Ezt a tanácsot megfogadtam, így majdnem minden nap fent voltam Pesten. A pesti ügyvéd – már nem él – Barabás Géza volt, ő kérdezte tőlem sokszor, hogy: „Igazán nem zsidó a maga férje?” Mondom: „Higgye már el, hogy én vagyok az a családban és nem ő!” Mert Kecskeméten az járta – bizonyos körökben –, hogy itt zsidóüldözésről van szó.

Már korábban vettünk Pesten egy pianínót, részletre. Most meg kellett mondanom, hogy: „Kérem, a férjem le van tartóztatva, és most nem tudok fizetni. Vagy visszaveszik a pianínót tőlem, vagy...” „Nem, kérem szépen, mi várunk.” A háztartási alkalmazottnak sem tudtam fizetni. De ő is azt mondta, hogy nem baj, és nálunk maradt.

Gyuri akkor már gimnazista volt, Pesten. A gimnáziumi igazgató azt mondta, hogy bármiben tudnak, mindenben segítenek.

Apám is, amennyit a szerény nyugdíjából tudott adni, adott. Ő különben arra gyűjtött, hogy a sírjukat – anyámét meg a magáét – megcsináltassa, műköből.

Egy hónap múlva Gézát kiengedték, mindenféle bocsánatkérés nélkül.

Amikor kiengedték, jött valaki és megigazította a telefonunkat. Mondom: „Hát nem rossz a telefonunk.” „Nem baj az, kérem szépen, bent azt mondták, hogy rossz a telefonjuk.” Attól kezdve hallgatták le a telefonunkat.

Aztán, ahogy Géza hazajött, azonnal helyreállt körülöttünk a rend. Visszavették az állásába, és tudtam fizetni ide is, oda is.

A gyerekek még sokáig azzal hülyéskedtek, hogy direkt hangosan beszéltek. De azért az mindig bennük van, hogy csak olyat szabad mondani, meg úgy, hogyha váratlanul ott van egy mikrofon, akkor is lehessen vállalni.

Ez bizony nagyon furcsa korszaka volt az életünknek.

1970-ben műtöttek engem az onkológián.

Gyuri a negyedik osztályt Pesten végezte a gimnáziumban, ami most Bartók Béla nevét viseli. A Konzervatóriumban két évet végzett egyszerre, az utolsót egy teljes évig végezte. És utána megkérdeztük, hogy akar-e orvos lenni. És Gyurika nem akart. A trombitát akarta folytatni.

Akkor abban maradtunk a férjemmel, hogy ha Gyurinak járt, hogy felküldtük tanulni Pestre, akkor Katinak is járhat, hogy ne a kecskeméti ének-zeneiben tanuljon, ahol már nagyon szép eredményeket ért el a csellóművészet terén. Végül őt is felküldtük Pestre, ahol *Szilvási* Laci bácsi maga választotta ki tanítványának.

És akkor a negyedrészt zsidó Katika elkezdett érdeklődni a zsidóság iránt.

Ez pedig úgy kezdődött, hogy a hatnapos háború időszakában, olyan 12–13 éves korában elkezdtem adagolni, mesélni, hogy a családnak van egy zsidó vonala is, így aztán mi is zsidók vagyunk.

Dr Honti Gézáné lánya, Bíróné Honti Katalin egészíti ki a történetet:

„Akkor még nem tudtam, hogy ez most mit jelent. Körülbelül úgy hatott ez rám, mintha most valakinek azt mondanák, hogy nem ez az édesanyád, hanem valaki más. És akkor átgondoltam, és azt mondtam, hogy jó, hát akkor így van minden rendben. Elfogadtam.

A bátyám nem hallotta meg ezt a hívó szót. Ő nem nyitotta ki az ajtót, talán még a fülit is becsukta. Mert a főiskolán olyan társaságba került, ahol divat volt szidni a zsidókat. És benne kettévált ez a szerep, mert miközben egyfelől együtt röhögött a többiekkel a zsidó vicceken, másfelől volt olyan tanára, akiről tudjuk, hogy zsidó volt, és aki megérzés alapján is, szakmai sikerei meg eredményei miatt is tolt a Gyuri szekere. És Gyuri ezt nagyon élvezte, lubickolt a sikerben.

Én viszont elkezdtem olvasgatni, hogy tulajdonképpen mivel is jár az, hogy az ember zsidó származású? És amikor rájöttem, hogy hány tudós, művész szerzett dicsőséget ennek az országnak, akkor büszke lettem. És úgy döntöttem, hogy gyerünk ide, ebbe fejest ugrani.

Kecskemét még kisváros volt, a szocializmusban egyébként sem illett templomba járni. És akkor én is feljöttem Pestre, és a pesti osztálytársaim között voltak, akik nyíltan vállalták, hogy zsidók. Nem zsidó származásúak, hanem ők úgy mondták, hogy zsidók. Zsidó vagyok.

És ezek az osztálytársak fantasztikus agyú, fantasztikus eredményű gyerekek, és hihetetlen szellemiséget adtak az osztálynak. Volt egy-két olyan osztálytársam, aki tulajdonképpen nem is muzsikusként készült, de ők voltak az osztály magja, hihetetlen társaság. És akkor úgy döntöttem, hogy szeretnék közéjük tartozni.

A következő lökés az volt, amikor albérletbe kerültem, és az egyik albérletben nagyon érdekes helyzet alakult ki, mert a főbérlet nének zsidók voltak, a társbérlet pedig, aki az én szobámon keresztül szaladgált be a maga szobájába, nyilas volt. Akkori már nagybacska lány voltam, érettségi táján, tulajdonképpen szinte felnőttként mérlegeltem, hogy mit, hova akarjak tenni. A főbérlet néneknek, Máriának meg Ilonkának, a 70-es években, mint egy éjjeliszekrény, olyan hatalmas rádiójuk volt, és buzgón hallgatták a BBC-t, Költ és a Szabad Európát. És mindig megvolt az időpontja, hogy mikor, hová kell tekerni a keresőt. Sötét volt a Kisfaludy utcai szobában, és ha éppen valami napsugárka besütött volna, azt is elvette a rengeteg szanzavéra – és akkor a pici, töpörödött nének a hajlott hátukkal odatelepedtek és rádióztak. És lehetett lemezeket is hallgatni, mivel még annakidején a papájuké volt a Népopera meg az EMKE Kávéház, és nagy-nagy zenedélutánok voltak náluk. Azt mesélték, hogy: „Hát ott zongorázott nálunk a milyen Tóni? Hogy

hívták azt a jóvágásút?” Mondtak valami német nevet. „Igen, de hogy hívják most?” „Ja, Dorát! Nem a Doráti az?” „De az, az.” Ilyen fantasztikus volt! Csodák voltak! És amikor anyukám apukámmal feljöttek hozzám, akkor is lehetett lemezezni, Apukával meg nagy politizálás meg nagy történelmezés zajlott.

Akkor már kisegítő iskolában dolgoztam, és elmentem albérletbe Ili nénihez. Ő viszont vallásos zsidóasszony volt a Visegrádi utcában, szabályos kóser háztartással. Ili néninek a férje rabbi volt, a papája pedig az olaszliszkai csodarabbi volt, és rengeteget mesélt róla. Nagyon érdekes történetek voltak.

Tudta, hogy zsidó vagyok, ilyen alapon aztán megbocsátotta az összes neveltetési hiányosságomat, és talán még tupírozni is akarta: hogy majd ő aztán rendes zsidó lányt farag belőlem. Mert látja, hogy jó alany vagyok. Azért társaságot is szervezett nekem: szombat esténként el kellett mennem a József körút 27-be a lányával, Judittal, aki az Anna Frankban érettségizett, és egy évvel idősebb volt nálam.

Aztán jött az újév, a nagybőjt és Ili néni azt mondta, hogy egy hét múlva elvisz engem a templomba. Nagyon-nagyon örültem neki, fölvettem az ünnepi kendőmet, és a Hegedűs Gyula utcai imaházban fölmentünk a női szakaszba. Aztán ott olyan lárma volt, hogy én a hangomat nem hallottam, és vártam, hogy mikor kezdődik a szertartás. De aztán láttam, hogy annak most már mindjárt vége is van. És Ili néni, mindenkinek bemutatott. Mondta, hogy: „Az anyja egyébként zsidó!” Szóval, lehet, hogy így néz ki, de higgyétek el, hogy az anyja zsidó.”

Hát végül is belekóstoltam az ortodox életbe. A szobám ablakából ráláttam a kóser mézárszékre, és láttam, hogy az ajtófélfát meg kell simogatni, aztán becsukni az ajtót. Aztán láttam, hogy a hétvégére, vagy az ünnepekre hogyan kezdik el a főzést, hogyan imádkoznak. Vagy pénteken hogy gyújtanak gyertyát, halottam, mit mormolnak.

Ili néniék azt is kinézték már, hogy majd kivel hozzanak össze. De aztán az annyira, de annyira zsidó fiú volt, hogy neki nagyon nem feleltem meg. Ezt meg is mondták nekem, mert ez, mármint a házasságkötés, üzlet volt.

Az utolsó felvonást a barátnőm jelentette, Judit, akivel a munkahelyemen találkoztunk össze, az iskolában. Juditnak az apja volt zsidó. Betérni hát nem térhetett be, akárhogy is akarta.

De azért elvitt engem kulturális rendezvényekre a Bálint Házba, utoljára a Hanna Klubba. Amikor gyerekeim még picik voltak, akkor indirekt módon vontam be őket is a zsidó életbe: táncházba vittük őket. Most pedig olyan, mintha hazaérkeztem volna, olyan otthonos minden. Jólesik, ha azt mondják a Hanna Klubban, hogy: „Jaj, te is itt vagy? Gyere, ülj le! Ide gyere, ehhez az asztalhoz!” – És: „Na meséljete! Mi van veled, Jutka? És Kati? Hány hete nem láttunk már?” Szóval ez fantasztikus! És az emberek ott boldogan segítik egymást. Pontosan azzal, hogy összetartoznak.

A gyerekeim tehát már ebbe születtek bele. Marcinak jobb a radarja. Amikor kicsi volt, a Bálint Házban egy gyerekprogram volt, egy „Ki mit tud?”-szerű vetélkedő. Mózesről volt szó, és Marci tudta a választ. Amikor megkérdezték, hogy honnan tudja, nyilván a Tórát kellett volna említenie, de azt mondta, hogy: „a nagymamának a festményén a mózeskosárban fekszik a kis Mózes.” És persze annak idején anyukám elmesélte neki a történetet. Tavaly pedig fölvettem a Lauderba, aztán anyagi okok miatt erről mégis lecsúsztunk.

A férjem, Rudi egyáltalán nem bánja ezt a közeledést, sőt örül neki. Noha maga nem zsidó, de a vöröskés-barnás hajszíne, kicsi szakállja miatt pont úgy néz ki, mint egy rendes zsidóember.

Egyébként a visszakanyarodás még abban is érződik, hogy Pesten a Páva utcától három utcányira lakunk. Anyuka szóba hozta, hogy semmit nem tudunk Irén néniről, hát majd bemegyek a Páva utcába, elhozok egy nyomtatvány, egy űrlapott, kitöltjük és visszaviszem a Holokauszt Központba, hogy Irén néninek utána tudjanak nézni.”

Dr Honti Gézáné megjegyzése: Bánt, hogy Irénnek, Ancsinak, Imrének sehol nem találok nyomát, hiába keresem akár a zsinagógában, akár a zsidótemetőben, akár a reformátusoknál, sehol sincsenek.